

Прогностичні аспекти розвитку змісту географічної освіти в загальноосвітній школі

Олександр НАДТОКА,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу навчання географії та економіки Інституту педагогіки НАПН України

На сучасному етапі відбувається модернізація засад усієї системи освіти України. Зокрема, в Національній доктрині розвитку освіти йдеться про створення умов для розвитку і творчої самореалізації особистості. Розв'язання цього питання передбачає використання всіх можливостей навчальних предметів, зокрема і географії, та розроблення і реалізації нових методик та засобів навчання. Інтеграція освітньої системи України в європейський освітній простір відображається на процесах оновлення змісту навчання, що потребує створення предметних концепцій, оновлення Державних освітніх стандартів та перспективного переорієнтування навчальних програм на нові засади.

У зв'язку з цим актуалізується питання розвитку методик навчання шкільних предметів, еволюційної зміни методичних засад як освітньої системи взагалі, так і окремих шкільних предметів та курсів, зокрема формування їх змісту на принципах особистісно орієнтованого навчання з урахуванням компетентнісного, проблемного, діяльнісного, краєзнавчого підходів. Адже сьогодні випускник школи для успішної самореалізації має набути таких якостей, які б давали змогу розкрити свій потенціал та ідентифікуватися у складному глобалізованому світі, а саме:

- вміння самостійно і критично мислити;
- мати здатність генерувати нові ідеї;
- адаптованість до мінливих життєвих ситуацій;
- уміння працювати з різними джерелами інформації та накопичувати потрібний фактичний матеріал;
- навички застосування набутих знань;
- креативність, здатність до творчого мислення;
- комунікабельність і контактність у спілкуванні з різними соціальними групами, неконфліктність, уміння працювати в колективі;
- прагнення подальшого розвитку інтелекту, морального та культурного вдосконалення;
- позиціонування себе як громадянина і патріота України [7; 8, с. 8].

Зауважимо, що нині наявні значні розбіжності між змістом європейської та вітчизняної географічної освіти.

У цілому це виражається у таких положеннях:

- європейська географічна освіта в загальноосвітніх навчальних закладах спирається на засади курикулуму. Тому освітні документи вдосконалюються за принципом відкритої системи;
- шкільна географія в Європі є чітко дуалістичною – існують природнича географія – natural

geography (наближений аналог української фізичної географії) і суспільна географія – human geography (аналог соціальної географії). Проте вони можуть існувати як окремі загальноосвітні предмети і їх штучно не поєднують;

– європейські учні мають змогу витратити більше часу на географічне пізнання, особливо коли це стосується своєї країни. Зауважимо, у навчальній програмі з географії (2013) на вивчення фізичної географії України виділяється дві години на тиждень у 8-му класі, а в 9-му класі економічна і соціальна географія України вивчається 1,5 години на тиждень відповідно. Водночас у Франції курс «Природа Франції» викладається протягом трьох років по п'ять годин на тиждень у неповній середній школі на дев'ятому році навчання, що зазначено в обов'язковому навчальному плані. На гуманітарні предмети у Франції відводиться вдвічі більше годин, ніж на природничо-математичні. У німецьких гімназіях на вивчення рідної мови, іноземних мов, історії, географії, предмети естетичного циклу припадає до 60 % навчального часу, а в середній школі Італії – до 50 %;

– у навчанні географії в Європі домінують практична складова та діяльнісний підхід.

Отже, орієнтація навчального процесу лише на сприйняття певної суми знань, задекларованих навчальною програмою та стиснутої в часі, обмеженої щодо реалізації практичної складової не відповідає ні умовам, що склалися в суспільстві, ні його очікуванням. З огляду на це, актуалізується питання сутності та характеристик процесу навчання географії, тобто його змісту і структури. Передусім уточнимо поняттєво-категоріальний апарат. Аналіз науково-педагогічної літератури засвідчив, що досить часто поняття «навчальний процес», «процес навчання», «навчання» розглядаються як синонімічні.

Ю.Бабанський зазначав: «Іноді розрізняють поняття «процес навчання» і «навчальний процес», який розуміють як специфічний процес навчання у певному навчальному закладі. Але таке розрізнення цих термінів є чисто умовним [1, с.16].

Водночас розгляд літератури (Г.Костюк, І.Лернер, В.Репкін, О.Савченко, В.Ягупов та ін.) показує різне змістове навантаження цих понять. Зокрема О.Савченко наголошує, що навчальний процес охоплює всі компоненти навчання: діяльність викладача, учнів та таких його складових, за допомогою яких він реалізується: мету, зміст, принципи, методи, засоби, форми організації, результати [11, с.101].

У сучасних навчально-методичних працях спостерігається певна еволюція поняття «навчання». В.Бондар зауважує: «навчання – це природна особливість індивідуума набувати життєвий досвід у процесі саморуку (самонавчання) за рахунок його активної взаємодії з об'єктами навколишнього світу, в якому виявляється взаємозв'язок між носієм досвіду і його споживачем, тобто між соціальним і природним оточенням та дитиною» [3, с. 63].

Важливими у контексті питання, що розглядається, є ідеї П.Підкасистого. Науковець розуміє цей термін і як категорію педагогічної науки, і як процес навчання, дидактичний процес. Ці поняття не є тотожними, синонімічними. Процес – це зміна стану системи навчання як цілісного педагогічного явища, як фрагмента акту педагогічної діяльності [10]. В.Безпалько представляє його такою формулою: $ДП = М + А\phi + А\psi$, де ДП – дидактичний процес; М – мотивація учнів до навчання; $A\phi$ – алгоритм функціонування (навчально-пізнавальна діяльність учня); $A\psi$ – алгоритм управління (діяльність викладача з управлінням навчанням) [2].

У результаті опрацювання зазначених джерел та аналізу педагогічного досвіду зауважимо, що наявна потреба в новітніх педагогічних розробках щодо географічної освіти, зокрема в основній школі. Тому на основі досліджень, проведених у 2012 році лабораторією географічної і економічної освіти Інституту педагогіки НАПН України, запропоновано проєкт Концепції географічної освіти в основній школі, де визначено змістові лінії та обґрунтовано їхню актуальність, окреслено зміст географічної компоненти у системі шкільної освіти.

У результаті тестувань учнів загальноосвітніх навчальних закладів, педагогічного спостереження та на основі проведених бесід з учителями ми вивчили громадсько-педагогічну думку щодо змістового наповнення підручників географії основної школи. З огляду на це, встановлено, що організація навчання географії в основній школі на засадах особистісно орієнтованого навчання з використанням проблемного підходу й оновленням поняттєвого апарату курсів є актуальними й перспективними шляхами вдосконалення шкільної освіти. Все це сприятиме розвитку в учнів критичного мислення, вміння дискутувати, відстоювати власну думку.

Серед мотивів пізнання, що ґрунтуються на процесах навчання і самоосвіти, в учнів основної школи домінують світоглядні, які спираються на прагнення розширити життєвий кругозір, тобто сформувати певну географічну картину світу. З огляду на це, визначено психолого-педагогічні основи формування географічної картини світу та розроблено основні концептуальні засади щодо створення підручників нового покоління. Ці ідеї знайшли підтвердження й під час опрацювання відділу навчання географії та економіки Інституту педагогіки НАПН України матеріалів моніторингу якості географічної освіти, який здійснювався в школах України у грудні 2013 року. В результаті було проаналізовано як узагальнені матеріали, так і окремі матеріали загальноосвітніх навчальних закладів м. Києва: СЗШ №98, Слов'янської гімназії, гімназії №283, ліцею №293 та м. Біла Церква: ЗОШ №6, №11, СЗШ №16. Це дало змогу спрямувати дослідження в напрямі необхідності оновлення географічного сегменту Державних освітніх стандартів та перегляду певних положень навчальних програм із географії.

Зазначимо: змістове наповнення підручників із географії має здійснюватися на основі особистісно орієнтованого навчання, спиратися на методики активного навчання, зокрема елементи проблемного навчання. З огляду на це, акцентуємо увагу на процес навчання та самореалізацію особистості в ньому. Самореалізація в контексті навчально-пізнавальної діяльності відбувається за умов, якщо той, кого навчають, усвідомлює власну індивідуальність і неповторне призначення, сенс життя й можливості власного «Я», позитивний результат своїх помислів і справ, свої здібності, інтереси, життєві переваги й мотиви поведінки, керується ними в різних життєвих ситуаціях, взаємодіє з іншими людьми, почуває себе частиною природи й суспільства; володіє знаннями, вміннями, навичками й творчими здібностями, що дозволяють йому реалізувати себе повною мірою в діяльності й відносинах з іншими людьми; готовий до вольових зусиль і регуляції емоційних станів власних і інших людей, необхідних для самореалізації в діяльності й спілкуванні на всіх етапах життєвого шляху [4, с. 6]. Ці завдання можуть бути реалізовані тільки на основі якісної освіти, що є результатом шкільного навчання, яке не обмежується предметною сферою, а набуває практико-орієнтованого характеру. Це все вимагає оновлення державних освітніх стандартів, навчальних програм з географії та поняттєво-термінологічного апарата шкільних підручників.

Географічну освіту варто розглядати як підсистему освітньої системи України. Відкрите навчальне середовище забезпечує принципову можливість порівняння навчальних досягнень учнів як окремих суб'єктів навчання. Система національних показників якості освіти має бути самодостатньою, повною, адекватною основним цілям і завданням освіти, динамічною і легкою в обчислюванні.

Для дослідження географічної освіти як відкритої системи застосовуються правила системного підходу, а саме:

- опис компонентів об'єкта дослідження не має домінуючого значення, адже вони розглядаються як складові системи з конкретним місцем у структурі об'єкта й розташуванням у просторі;
- хоча компоненти системи можуть складатися з одного матеріалу, за системного аналізу вони розглядаються як такі, що мають різні властивості, функції й інші параметри, але мають загальну програму дій;
- дослідження систем передбачає врахування зовнішніх умов існування;
- вивчення залежності властивостей цілого від властивостей компонентів (але цілому можуть бути притаманні властивості, що не характерні частинам) та, навпаки, передбачається залежність властивостей компонентів від системи як цілого.

Зважаючи на принцип системного підходу, в діалектичній взаємозалежності мають функціонувати такі документи:

- концепція географічної освіти в основній школі;
- географічна компонента державних освітніх стандартів;
- навчальні програми географічних курсів основної школи.

Концепція географічної освіти в основній школі є рамковим документом, за яким визначаються основні напрями розвитку шкільної географії, підходи до її вивчення, шляхи реалізації географічних знань, уміння і компетенцій. На її основі ініціюються механізми оновлення й удосконалення відповідної компоненти державних освітніх стандартів, які системно впливають на процес створення нових навчальних програм. Програми не можуть створюватися в декларативний спосіб. На їх зміст мають впливати, з

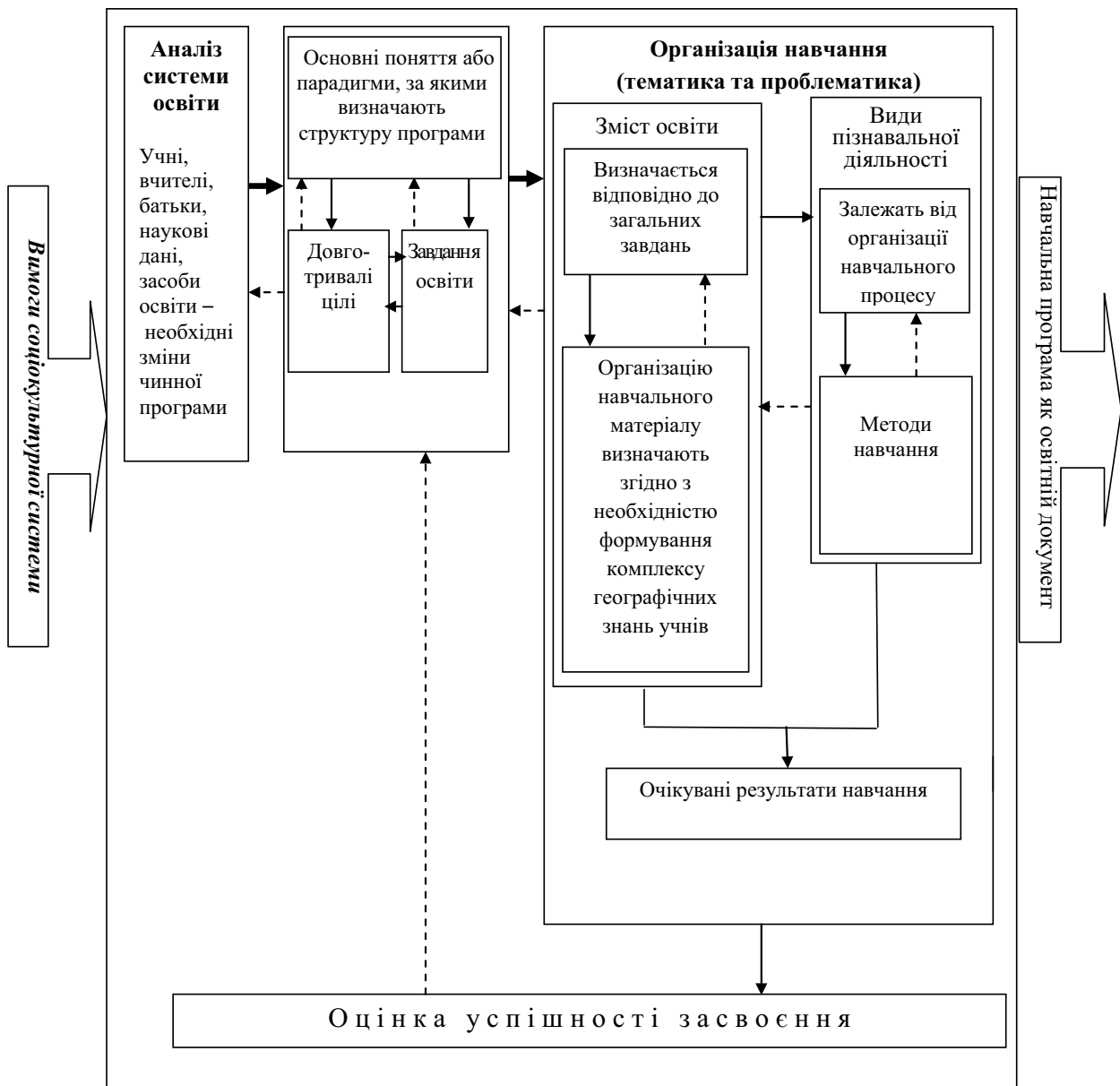

Рис. 1. Процес створення навчальної програми з географії (за ідеями Роберта Бенуа)

одного боку, положення Концепції і Стандартів, а з другого, – зворотний зв'язок з користувачами програм.

Функціонування будь-якої з програм курсів географії також необхідно розглядати як відкриту систему, компонент динамічного процесу вдосконалення структури і змісту освіти. Тож метою курсу, що має бути відображена в програмі, є оволодіння поняттями наукової географії на основі досвіду, творчої розумової активності, особистісних потреб учня. З огляду на це, шкільні програми географічних курсів варто вибудовувати на засадах особистісно орієнтованої структури. Ними може бути понятійна модель шкільної географії, яка використовується в багатьох європейських освітніх системах. Отже, розвиток географічної освіти в основній школі має ґрунтуватися на чіткій системі та послідовності географічних понять у шкільних курсах.

Саме розвиток поняттєвої складової має стати основою навчальних програм. Використання такої моделі є важливим елементом щодо поступового перетворення програми будь-якого географічного курсу на динамічну одиницю навчального процесу. Діалектичний розвиток програми, набуття нею ознак курикулуму дасть змогу обґрунтувати нові засади шкільної географії, забезпечити розвиток методики її навчання.

Зазначимо, що й курикулум не є застиглою догмою, він еволюціонує, надаючи поштовх розвитку освітньої системи. Британський вчений П.Хьорст, уточнюючи характер змістового наповнення традиційного курикулуму, структурованого у форматі навчальних предметів, класифікує його за такими показниками:

- загальні поняття;
- логічні структури;
- засоби, які можна використовувати, набуваючи досвід [6, с. 84].

Зазначимо: незважаючи на короткий проміжок часу від моменту прийняття державних освітніх стандартів та створення навчальних програм, вони потребують значного доопрацювання. Певні прогностичні моменти щодо розвитку шкільної географії закладено в проекті Концепції географічної освіти в основній школі. У ньому зазначається, що географія як наука за своїм змістом є комплексною та інтегративною, зважаючи на це, здійснюється перетворення знань про природу і людство на планеті Земля в єдину наукову географічну картину світу. Крім того, географія є дуалістичною, охоплює як фізико-географічну, так і соціально-географічну складові. Вона пропонує особливі наукові інструменти для моделювання і прогнозування розвитку як окремих територій, так і всієї географічної оболонки. Саме тому шкільна географія є базовим світоглядним навчальним предметом у загальноосвітньому навчальному закладі [5, с. 3].

Також варто врахувати подальший європейський вектор розвитку освіти України. Наприклад,

географію материків і океанів нині продовжують вивчати на основі підходів, започаткованих у Російській імперії, хоча в європейській освіті вивчається абсолютно інший перелік материків. Та й самі підходи до поняття «*материк*» дещо інші. Також відмінним є і структурування Світового океану. Отже постає потреба у гнучкіших і реалістичніших програмах та освітніх стандартах.

Стандарти з географічної освіти мають передбачати, що географія є не лише природничою наукою, а й суспільною. Тому в шкільних географічних курсах варто враховувати основні змістові лінії як фізичної географії (природничі), так і соціально-економічної (суспільно-гуманітарні). Для цього потрібно виокремити географію у самостійну освітню галузь державного стандарту. Це дозволить врахувати дуалістичність цього шкільного предмета і раціональніше розподілити навчальний час у рамках природничої та суспільно-гуманітарної його складових.

Основним предметом дослідження географії є просторово-часова диференціація компонентів навколишнього світу, яка потребує їх розкриття на трьох рівнях: глобальному, регіональному, локальному. Саме цим рівням мають відповідати основні змістові лінії (спрямування) всіх шкільних курсів географії.

Структурувати навчальний зміст варто так, щоб у кожному конкретному курсі спостерігалася супідрядність складових знань: від уявлень і понять до загальних фізико-географічних закономірностей та розкриття соціально-економічних явищ на основі фундаментальних законів розвитку суспільства.

У зв'язку з поступальним розвитком науки необхідно посилити екологізацію, економізацію, інформатизацію, соціологізацію змісту шкільної географії та обов'язково враховувати вимоги до розвитку досвіду творчої діяльності та емоційно-ціннісного ставлення до об'єктів, які вивчаються географією. Також варто посилити патріотичну складову у навчанні географії, спрямовану на національну ідентифікацію особистості

Доцільно було б початковий курс географії запровадити з 5-го класу як «Рідний край», а курс 6-го класу назвати не загальною географією, а землезнавством.

У розвинених країнах світу широко застосовується **SPOT – метод проблемно-резервного аналізу будь-яких (передовсім інноваційних) технологій чи проектів**. Він передбачає виокремлення пріоритетних проблем, зіставлення сильних і слабких сторін аналізованих технологій, труднощів і небезпек, які можуть постати під час уведення інновацій у діяльність школи, пошуку зовнішніх і внутрішніх резервів. Сутність цього методу розкриває його аббревіатура, що складається з перших літер таких слів: **S – (Satisfaction)** – сильні сторони, плюси; **P – (Problems)** – слабкі сторони, мінуси; **O – (Opportunities)** – шанси, резерви, шляхи

вирішення проблем у майбутньому; **T – (Threats)** – загрози, ризики, небезпеки, що можуть виникнути в майбутньому.

Як бачимо, хронологічно метод SPOT ніби поділяється на дві частини: 1) «SP» – те, що ми маємо зараз (нинішню); 2) «OT» – те, що ми можемо отримати в майбутньому (прогностичну) [9]. Отже, у такий спосіб окреслюються шляхи подальшого аналізу географічної складової основних освітніх документів, що, можливо, забезпечить створення умов для розвитку шкільної географічної освіти на засадах курікулуму.

Література

1. *Бабанский Ю.К.* Оптимизация процесса обучения: Общедидактический аспект / Юрий Константинович Бабанский. – М.: Педагогика, 1977. – 96 с.
2. *Беспалько В.П.* Педагогические и прогрессивные технологии обучения / Владимир Павлович Беспалько. – М.: Новая школа, 1995. – 336 с.
3. *Бондар В.И.* Дидактика: навч. посіб. / Володимир Іванович Бондар. – К.: Либідь, 2005. – 264 с.
4. *Гершунский Б.С.* Концепция самореализации личности в системе обоснования ценностей и целей образования / Б.С.Гершунский // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 3–7.
5. *Концепція географічної освіти в основній школі.* – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://undip.org.ua/info/1023/>
6. *Локшина О.И.* Зміст шкільної освіти в країнах Європейського союзу: теорія і практика (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.): монографія / О.И. Локшина. – К.: Богдано-ва О.М., 2009. – 404с.
7. *Надтока О.Ф.* Особистісно зорієнтований підручник з географії як одна з вимог сучасної освіти / О.Ф. Надтока // Географія та економіка в сучасній школі/. – 2012. – №1. – С. 6–11.
8. *Освітні технології: Навчально-виховний процес: метод. посіб.* / [О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін.]; за заг. ред. О.М. Пехоти. – К.: АСК, 2001. – 256 с.
9. *Описание, анализ и экспертиза педагогической технологии (ЕОТ, 1, с.91).*
10. *Педагогика.* Учебное пособие для студентов педагогических вузов и педагогических колледжей / Под ред. П.И. Пидкасистого. — М.: Педагогическое общество России, 1998. – 640 с.
11. *Савченко О.Я.* Дидактика початкової освіти: підручник – К.: Грамота, 2012. – 504 с.

особистісно орієнтованого навчання у шкільну практику.

Ключові слова: державні освітні стандарти, навчальні програми, курікулум, педагогічні технології.

Александр НАДТОКА

Прогностические аспекты развития содержания географического образования в общеобразовательной школе.

В статье рассматриваются проблемы соответствия географического сегмента государственных образовательных стандартов и учебных программ по географии тенденциям развития педагогической науки. Констатируется, что география как школьный предмет имеет дуалистический характер и ряд ключевых моментов по внедрению личностно-ориентированного обучения в школьную практику.

Ключевые слова: государственные образовательные стандарты, учебные программы, курікулум, педагогические технологии.

Olexandr NADTOKA

Prognostic aspects of the evolution of context of geographical education in secondary school

The paper addresses the problem of matching geographic segment state educational standards and curricula in geography trends of teaching science. Is noted that geography as a school subject has a dual nature and number of key points for implementation of personal study in school practice.

Keywords: State educational standards, curricula, kurykulum, educational technology.

Анотації

Олександр НАДТОКА
Прогностичні аспекти розвитку змісту географічної освіти в загальноосвітній школі

У статті розглядаються проблеми відповідності географічного сегмента державних освітніх стандартів та навчальних програм з географії тенденціям розвитку педагогічної науки. Констатується, що географія як шкільний предмет має дуалістичний характер та деякі ключові моменти щодо впровадження

